A NAGYKANIZSAI FERENCES KOLOSTOR ABLAKAINAK TÖRTÉNETI ELEMZÉSE

Csakurda Zoltán – Szabó Péter Bálint

BME Építészmérnöki Kar, Budapest

Absztrakt

A történeti épületek ablakainak szerepe alábecsült. Számtalan példát látunk arra, hogy az eredeti építészeti elképzelést egy beavatkozásnál felülírja a használó személyes ízlése, igénye. Ennek megfelelően a homlokzatok elemzésekor is hajlamosak vagyunk csak az architektúrából történeti következtetéseket levonni. Így az ablakok szerkezeti vizsgálata háttérbe szorul, pedig sokszor nagyon fontos korlenyomatok, a ház történetéről is számtalan érdekességet őriznek. A nagykanizsai ferences kolostorra ez hatványozottan igaz. A 18. században épült barokk rendház az évszázadok folyamán számos funkciót látott el, de alaprajzi rendszere, térlefedései, és hangulata mindvégig változatlanul megmaradt. Alaposan megvizsgálva viszont a nyílászárókat, az egyes szerkezeti megoldások ellentmondásosak, hiszen más-más korokból származnak. Tanulmányunkban ezeket szeretnénk feloldani, az ablakok és szerkezeti elemeik kronológiáját felállítani. Az ablakok történetén keresztül pedig a ház történetét is jobban meg tudjuk ismerni. A zárda felújítása és bővítése 2018-2019 folyamán megkezdődik, ami vélhetően egységesíti majd az ablakok arculatát, ezért írásunk értékőrzésül is szeretne szolgálni. 2017 nyarán nagykanizsai terepmunka keretében elkészítettük a rendház nyílászáróinak dokumentációját, mely kutatásunk kiindulópontját jelentette. Ezen kívül forrásként felhasználtunk még ablakokról szóló összefoglaló műveket, helytörténeti irodalmat és 19–20. századi épületszerkezettani ábragyűjteményeket.

Kulcsszavak

Nagykanizsa · ferences kolostor · történeti nyílászárók · roncsolásmentes kutatás · kronológia

1. ELŐSZÓ

A történeti épületeink ablakainak szerepe sokszor alábecsült. A felújításoknál az ablakok, ajtók általában az elsők, amelyek cserére ítéltetnek. Ezekről az általánosan elterjedt nézetek úgy tartják, hogy nem felelnek meg a legújabb épületszerkezeti, épületfizikai követelményeknek és felújításuk sem lenne kellően költséghatékony. Ennek megfelelően a homlokzatok elemzésekor is hajlamosak vagyunk csak az elsődleges és másodlagos architektúrából, a párkányokból, kőkeretekből történeti következtetéseket levonni, az ablakok szerkezeti vizsgálata háttérbe szorul, pedig ezek sokszor nagyon fontos korlenyomatok, amelyek a ház történetéről is számtalan érdekességet őriznek.

A nagykanizsai ferences kolostorra ez hatványozottan igaz. A 18. században épült barokk rendház az évszázadok folyamán számos funkciót látott el, többek között volt kollégium és könyvtár is, de alaprajzi rendszere, térlefedései, és hangulata mindvégig változatlanul megmaradt. Alaposan megvizsgálva a nyílászárókat, az egyes szerkezeti megoldások, részletek első ránézésre ellentmondásosak, más-más korokból származnak. Ebben a dolgozatban ezeket az ellentmondásokat szeretnénk feloldani és az ablakok szerkezeti elemeinek kronológiáját felállítani. Tágabb értelemben pedig az ablakok történetén keresztül a ház történetét is jobban meg tudjuk ismerni. A téma aktualitását az adja, hogy a kolostor felújítása és bővítése hamarosan megkezdődik, ami vélhetően egységesíti majd az ablakok arculatát, így a dolgozatunk egyfajta értékőrzésül is szeretne szolgálni. (1. ábra)

2017 nyarán terepmunkát végeztünk Nagykanizsán. A felmérés tartalmazza az asztalos szerkezetek nézeteit, metszeteit, fotókat a nyílások részleteiről, és az épület egészéről. Ezeket az információkat Marótzy Katalin és Halmos Balázs vezetésével a BME Építészmérnöki Karának csapata dokumentálta: Abonyi Bence, Birkás Vivien, Csik Fanni, Fekete Bianka, Holik Zselyke, Milassin Luca, Pavlicz Petra, Somogyi Bálint, Szücs Lilla, Csakurda Zoltán, és Szabó Péter. Kutatásunk alapját ez a dokumentáció és helyszíni megfigyeléseink adják. 01-15-ig számoztuk meg az említésre méltó különböző szerkezeteket, ám ezek között szerepel egy ajtó (03), egy szekrény (04), valamint egy pad (02) is. Ezekkel a szerkezetekkel ebben a tanulmányban nem kívánunk foglalkozni. (2. ábra)

2. A KOLOSTOR LEÍRÁSA

A nagykanizsai ferences kolostor az alsóvárosi Szent József templom nyugati és déli oldalához csatlakozó épületegyüttes. A nyugati oldalhoz egyemeletes, nyeregtetős, négyzet alaprajzú udvart körbezáróan három szárny, és a keleti oldalon a templom hosszfalához kapcsolódó folyosó csatlakozik. A templom déli oldalán a sekrestyéhez egy L alaprajzú, egyemeletes, nyeregtetős szárny kapcsolódik. A négyzetes udvar déli szárnyának emelete középfolyosós, a többi szárny oldalfolyosós elrendezésű. A folyosók és a cellák boltozatos lefedésűek, általában kosáríves, fiókos donga- illetve teknőboltozatok különböző változataival. A kolostor kertjét téglakerítés veszi körül. (3. ábra)

3. A NAGYKANIZSAI FERENCESEK TÖRTÉNETE[1]

Assisi Szent Ferenc 1208-ban alapította meg a „Kisebb Testvérek Rendjét", a későbbi ferences rendet. Első magyarországi követői 1228 körül érkeztek az ország területére Nagykanizsán viszont csak 1415-ben jelentek meg. Rendházukat Kanizsay János főispán kezdte el építeni 1418-ban, a kanizsai vár területén, és a toronnyal együtt mindössze öt év alatt, 1423-re készült el. Templomukat Szent Péternek[2] szentelték, és feljegyzések szerint 1436-ban a rend országos gyűlését is itt tartották.

Habár Kanizsa várát a török seregek Damad Ibrahim nagyvezér vezetésével csak 1600-ban foglalták el, a 15–16. században több pusztítás érte a kolostort. 1445-ben Rozgonyi Rajnáld ostromolta a várat, majd a törökök 1478-as portyájuk során, és 1500-ban is valószínűleg teljesen elpusztították, de a szerzetesek mindkétszer újjáépítették. A rendház a 15–16. században híres búcsújáróhely volt, és a barátok az általános feladataik mellett a pusztító pestis és kolerajárványok idején is a lakosság segítségére voltak. Végül a török hódítás idején kénytelenek voltak elhagyni Kanizsát.

1 A nagykanizsai alsóvárosi (Szent Józsefről elnevezett) ferences templom és kolostor című építészettörténeti tudományos dokumentáció alapján (kézirat, 2017, összeállította: Füry Anna, Herczeg Renáta, Virág Zsolt).

2 Egyes iratok, melyek a hivatkozott forrásban megtalálhatóak, azt említik, hogy a Boldogságos Szűznek szentelték a templomot és a kolostort, de későbbi (török kori) források egyértelműen Szent Péter templomot említenek.

01 A kolostor délkeleti sarka 2017 nyarán.

02 A rendház déli udvara 2017 nyarán.

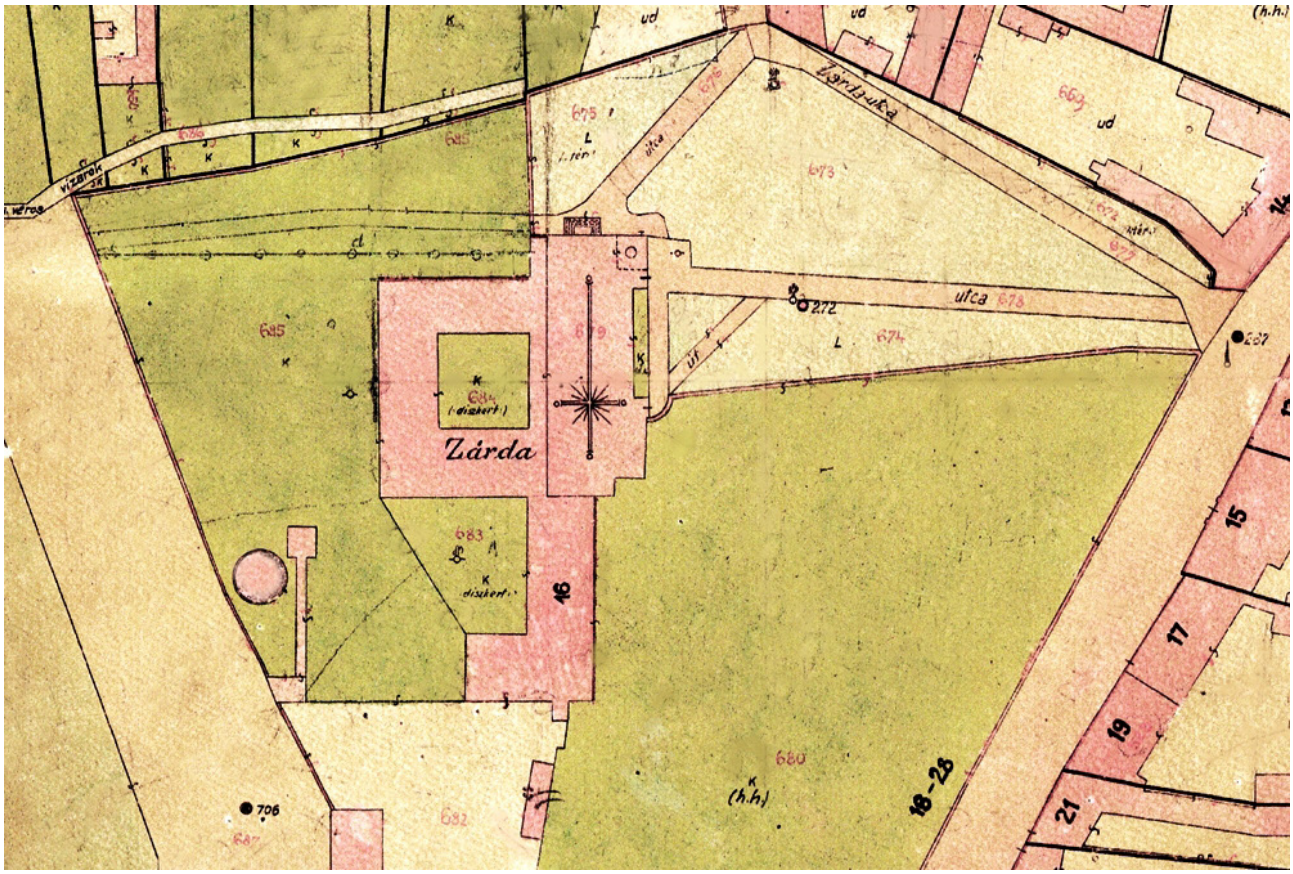

03 A rendház helyszínrajza 1940 körül.

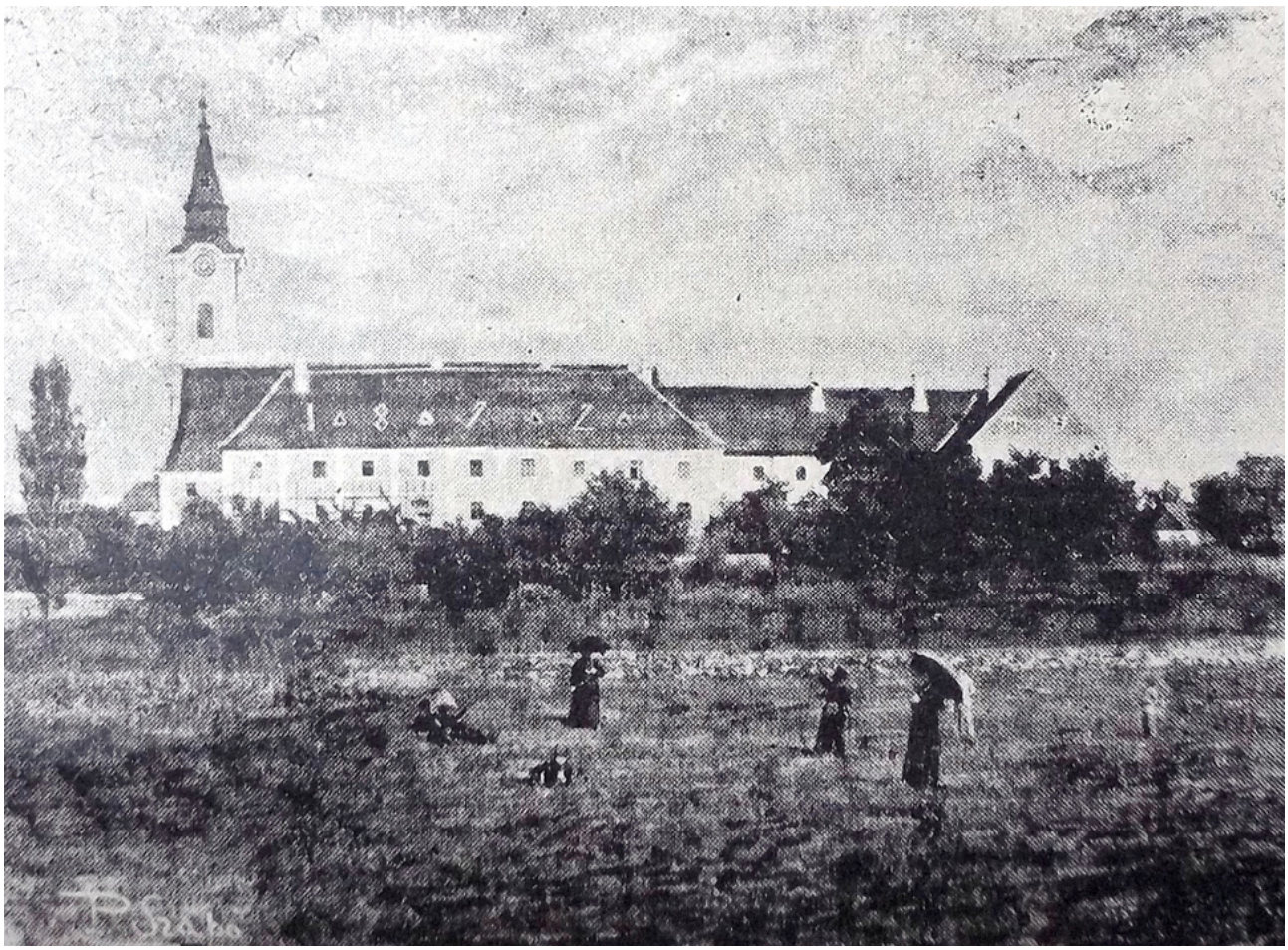

04 A kolostor nyugati oldala 1899-ben.

Az 1650-es évektől jezsuiták már szolgálhattak a városban, a ferencesek csak a török sokadik próbálkozásra sikeres kiűzése után, 1690-ben vehették újra birtokukba a zárdát. Ez az időszak sem tartott sokáig, hiszen 1702-ben a kanizsai várat Lipót császár parancsára lebontották. A régi kolostor elpusztult, helyét régészetileg azonosították. A mai rendház telkét Perge Kristóf adományozta a ferenceseknek, azzal a feltétellel, hogy az épülő templomot Szent Józsefnek szentelik, és ő teljes családjával végső nyughelyet talál majd a kolostor kriptájában. A kolostor kertjéhez a ferencesek 1739-ben megkapták a jezsuiták földjeit is, birtokuk így érte el végleges kiterjedését.

Az új rendház építése 1714-ben kezdődött el, és bár a lakosság adományokkal és fizikai munkával is támogatta, több mint egy évszázadig elhúzódott, hátráltató körülmények és a feltételezhető pénzhiány miatt is. Ebben az időszakban a zárda átvészelt 1757-ben egy földrengést, melynek következtében egy részét újjá kellett építeni, de az 1820-as évekig többször volt hadiraktár is, sőt 1791-96 között teljesen üresen is állt. 1808-16 között végül a vármegyei közgyűlés restauráltatta a kolostort, melyhez a barátok művészeti alkotásokkal (festményekkel, szobrokkal), míg a katolikus birtokos családok (Festeticsek, Inkeyek) anyagi javakkal járulnak hozzá. Valószínűleg ezzel a felújítással kapcsolatban Takács Ince említést tesz 1807-es tervrajzokról, ám ezek mára eltűntek. A torony 1816-ig csonkán maradt, az órája pedig 1823-ra készült el. Korabeli tudósítás szerint a házfőnök nem volt elégedett az elvégzett munkálatokkal.

A 19. század közepéig a kolostor északi szárnyában patika működött és egyik keleti folyosójáról nyílt a szerzetesek könyvtára. A kolostor kriptája, és a körülötte fekvő udvar, melyet a kanizsaiak cinktóriumnak is neveztek, fontos temetkező helylyé vált a városban. A rend tagjai ebben az időben tanítással és lelkipásztori teendőkkel foglalkoztak.

05 Barátok a zárda folyosóin az 1940-es években.

A 19. század folyamán több átalakítás is folyt még az épületben, a déli L alakú szárny is az 1800-as években készülhetett el. 1872-ben a hívek adományaiból újrazsindelyezték a tetőt, míg 1892-ben egy nagyobb felújítás keretében a klastromot kerítő falakat magasabbra építették, a folyosókat „kőkockákkal" rakták ki (feltehetőleg a ma is látható terazzo lapokkal) és a folyosó ablakai fölé nemzeti színű üvegbetéteket helyeztek. Ez az időszak tekinthető a kanizsai ferencesek fénykorának. (4. ábra)

A 20. század elejére kialakult a kolostor mai képe. 1931-ben egy földrengés alaposan megrongálta a kolostor celláit, illetve a ház délkeleti sarkán a párkányzat tégla szerkezete is egy sávban leszakadt. A tatarozás folyamán rendbe hozták a földrengés okozta károkat, a párkányt újrarakták, új léckerítést építettek, és az épület délkeleti sarkát egy tégla támpillérrel támasztották meg. (5. ábra)

A második világháború a zárdát sem kímélte, az új szárnyon a tető harmadrésze megsérült, és korabeli írások megemlítik, hogy több mint 400 db nagyobb (43-47 cm-es) és nagyságrendileg ugyanennyi kisebb (20-30 cm-es ablaküveg betörött az épületben. Két éven belül a károkat helyrehozták, a tetőcserepeket újrarakták, majd az ablakokat újraüvegezték.

1949-től a kolostor kertjébe, az Ady Endre utcába emeletes házakat kezdtek építeni. A ferences barátoknak végül 1950-ben kellett elhagyniuk a zárdát, mely ezt követően fiúkollégiumként és városi könyvtárként működött. Ma már a kolostor újra a ferences rend tulajdona, de a nemsokára elinduló felújítás során – helyi szerzetesek híján – nem eredeti funkcióját fogja visszanyerni.

4. A KOLOSTOR TÖRTÉNETI ABLAKSZERKEZETEI, ÉS CSOPORTOSÍTÁSUK

A Kolostor története sok izgalmas változást, korszakot rejt magában. A számos mélypont, és az azt követő felújítások mind rajta hagyták nyomukat az épületen. Minden épületszerkezet közül a legmulandóbbak között vannak a nyílászárók, így ezek őrzik leginkább a változások emlékeit.

Jelenlegi állapotukban a nyílászárók típusai és elhelyezésük első ránézésre hektikusak, alapos tanulmányozást igényelt relatív koruk megítélése és pontos beépítési dátumot nem is állapíthattunk meg. Ezért véleményünk szerint érdemes először az ablakokat egyesével megvizsgálni, majd különböző típusokat nagyobb csoportokba rendezni, és ezek után az átfogó kapcsolatokat keresni. Az ablakok felmérése során dokumentáltuk, és osztályoztuk a tokokat, a szárnyak, a tokosztók és az üvegosztók profiljait, valamint a pántokat és a zárakat. Ezek a tényezők az ablakok közötti kapcsolatok fő bizonyítékai, melyekre rendszeresen hivatkozunk.

Az ablakok kialakítását három változó formálja: az adott kor technológiája, az anyagi lehetőségek, és a beépítés helye. Az első két szempont időben változott, de a funkció többé-kevésbé állandó volt – a folyosókkal és fűtött helyiségekkel szemben mindvégig eltérő komfort-követelményeket támasztottak.

Az épületben így megkülönböztetjük a fűtött helyiségekhez,[3] és a nem fűtött folyosókhoz tartozó ablakokat.[4] Utóbbiak egymáshoz igen hasonlóak, a fűtött helyiségek ablakai azonban jóval változatosabbak, mert felújításuk folyamatosan, de több szakaszban történt.

A fűtött helyiségek ablak-csoportját tovább tagoltuk a tokok szerkezete szerint: dupla gerébtokos,[5] pallótokos, valamint kapcsolt gerébtokos altípusokra. Ez a rendszerezés segítette az ablakok összehasonlíthatóságát és értékelését. (6–7. ábra)

4.1. A folyosók gerébtokjai

A 07-es, és a 11-es jelölésű földszinti, valamint a 06-os és a 08-as emeleti ablakok a kerengőfolyosóról, és a kolostor déli szárnyáról a belső udvarra nyílnak, eredetileg fűtetlen folyosón helyezkedtek el.

Kétrétegűek, szerkezetük gerébtokos, esetenként egy egyrétegű gerébtokos ablak kétrétegűvé toldott változata. Többségében a külső szárny káva mögött, a belső pedig a mély falfülkében helyezkedik el, az ettől eltérő helyzetű ablakokat valószínűleg a falüreg formája és az építőmester döntése indokolja. A barokk korban egészen az 1820-as évekig az egyrétegű ablak volt jellemző.[6] A 4.1-es csoport falnyílásainál is arra következtethetünk, hogy eredetileg mélyen ülő egyrétegű ablakokat tartalmaztak, melyeket később, a 19. században a növekvő komfortigények miatt kétrétegűre cseréltek, vagy egy belső réteggel egészítették ki. Erre bizonyítékokat a 07-es és a 11-es nyílászáróknál találtunk. Ezeknél az ablakoknál a falfülke átalakított, a belső tok a falfülke formáját, ívét megszakítja, felül egy 20-30-cmes vaktokhoz csatlakozik, amely a fallal síkba van vakolva. A nyílás külső oldalán a könyöklő rézsűsre alakított. A 11-es ablak tokosztó profilja, és a kockaidomos áthatás a kapcsolt gerébtokos ablakszerkezeteknél jóval régebbi. A 07-es ablak szerkezete, és profilozása hasonló ehhez, ezért ezeket hasonló korúnak véljük.

A külső szárnyak valószínűleg a tok kétrétegűvé toldásával, kétrétegűre cserélésével egyidősek. A 06-os, 07-es és a 08-as ablak esetében a két rétegben 4-4 db középen felnyíló ablakszárny van, vízszintes tokosztóval elválasztva. A tokosztók hasonlóan, de nem azonosan díszítettek, a kerethez való csatlakozásuk alapján ezek az elemek utólagosan cseréltek. A 11-es ablaknál külső rétegben négy középen felnyíló ablakszárny van, díszített vízszintes és függőleges tokosztóval tagolva. A 06-es, 08-as üvegosztói, és szárnyai, lemezes, íves profilúak, a külső szárny megegyezik a belső szárnyal. Ez a szárnytípus jellemző a 11-es ablak külső szerkezetére is. A 07-es ablak a profilok alapján eltérő, a külső szárnya ezeknél régebbi, a belső pedig a 11-ablak belső szárnyához hasonló, cserélt, 20. századi. Ezek a belső ablakszárnyak a külső réteg üvegosztását követik, de tokosztó nélküliek.

3 Ide tartoznak a 05, 09, 10, 12, 13, 14, 15. ablakok

4 A folyosók ablakai a 06, 07, 08, és a 11-as ablakok

5 Ezzel a megnevezéssel a két egymástól független gerébtokból álló szerkezeteket jelöltük. Az esetek legnagyobb részében a két tok a káva belő oldalára, illetve a külső falsíkra került.

6 Vukov Konstantin: *Ablakok*. 6B Építész Bt., Budapest 2005. 70.

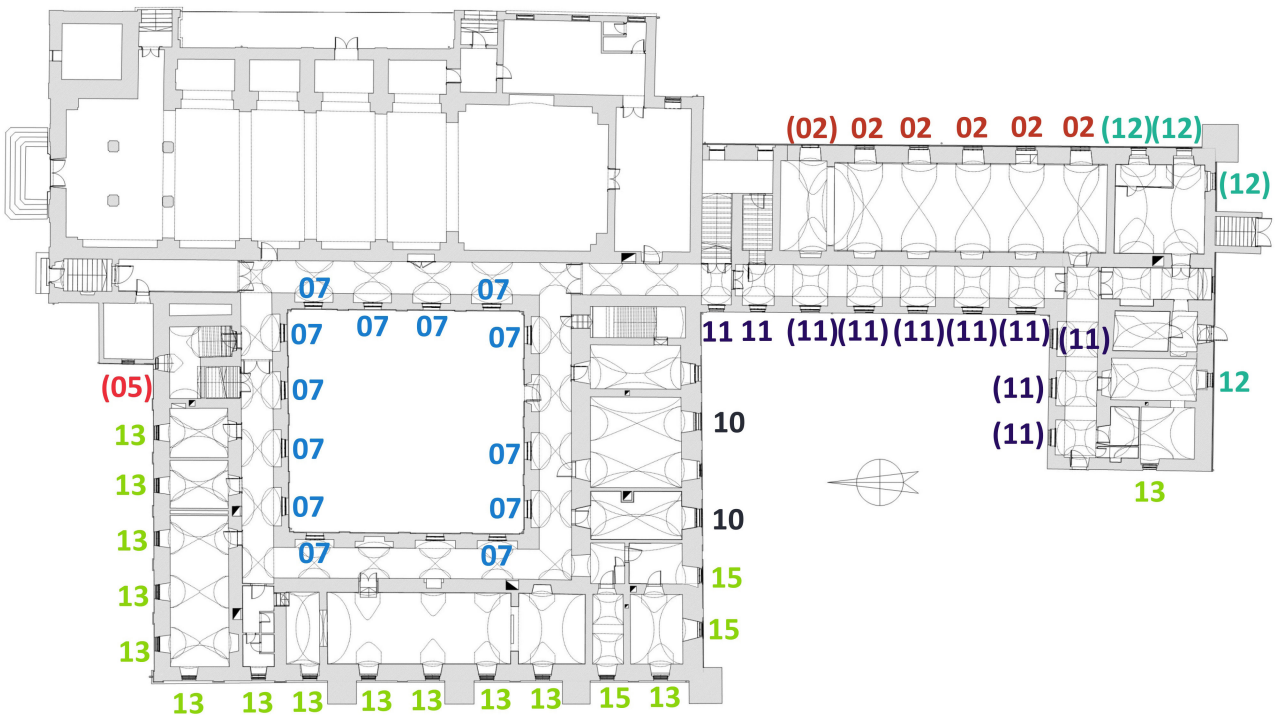

06 A rendház földszinti alaprajza.

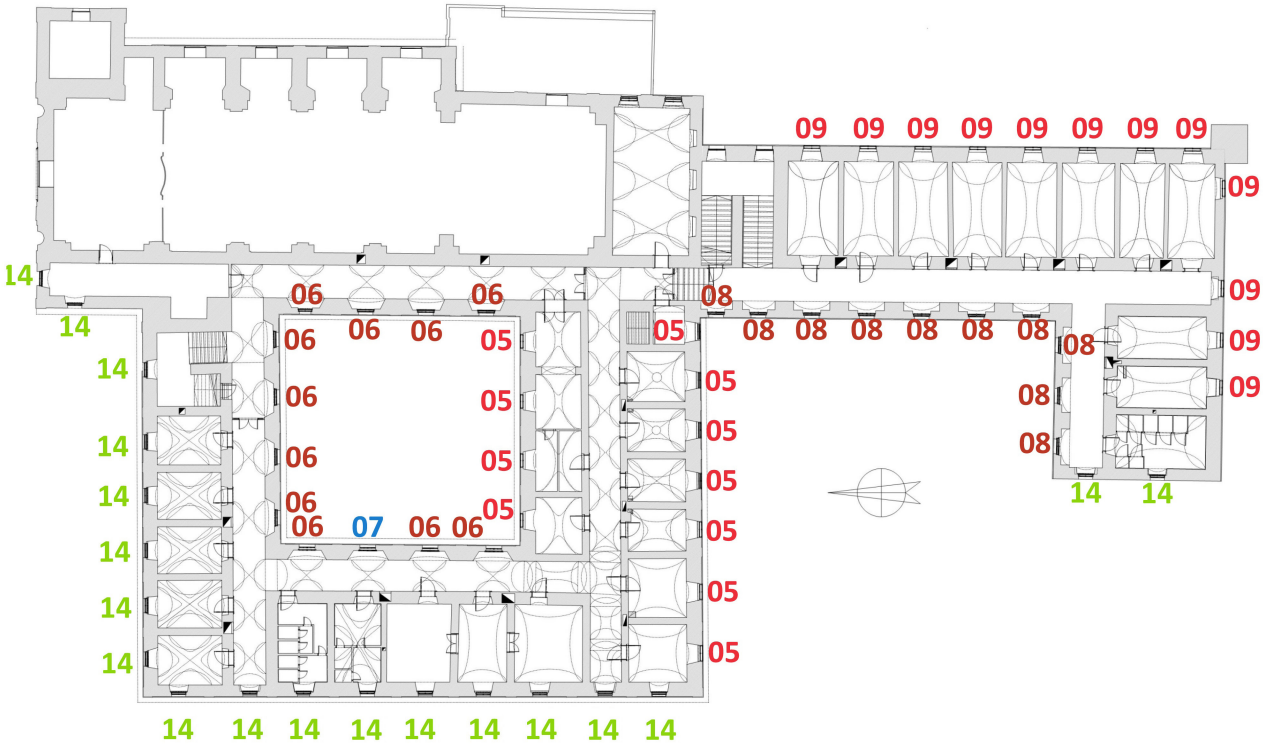

07 A rendház emeleti alaprajza.

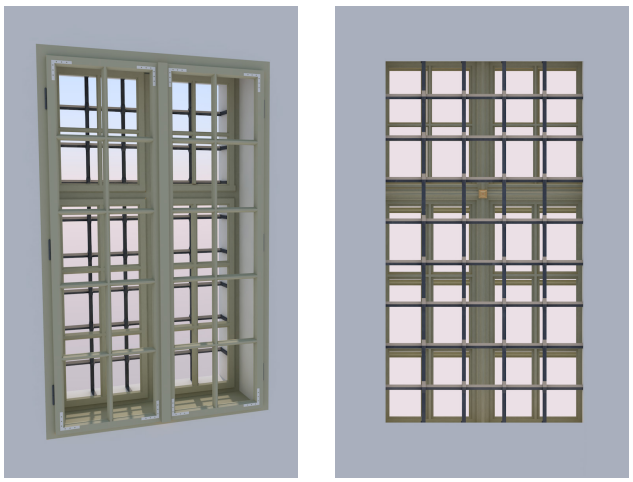

08–09 A 12. számú ablak számítógépes modellje.

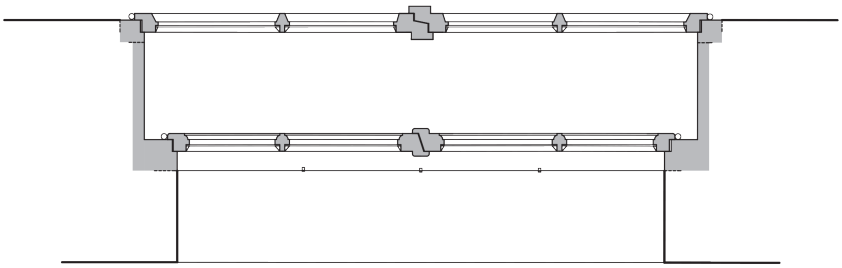

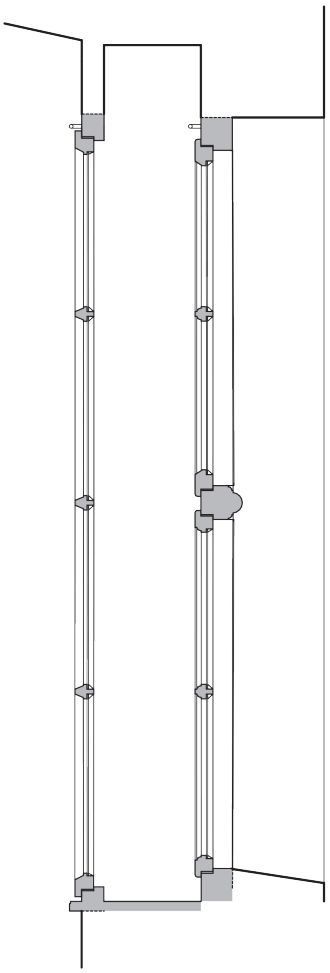

10–11 A 07. számú ablak vízszintes, és függőleges metszet.

A profilok alapján a belső szárnyakat az 1950-60-as évekre datáljuk. Hasonló profilokat mutat be számos korabeli ábragyűjtemény is.[7]

A 06-os, 08-as ablakok külső és belső, valamint a 07-es és 11-es ablakok külső tokján a szárny a tokon lévő pipapántra akasztott hüvelypánttal kapcsolódik a kerethez, ezt díszített sarokvas erősíti meg. Ez a vasalat valószínűleg tömegcikk, ugyanis hasonló, lemezből hajlított, illetve vágott, szeggel rögzített stilizált növényi díszítésű sarokvasat több 1940 előtti ábragyűjtemény ábrázol.[8] A 07-es és a 11-es ablakok belső szárnyán egyszerű, zömök 20. századi bevésett diópántot alkalmaztak. Sarokvasak egy másik csoportja is megtalálható még az ablakon, mely bizonyíthatóan a barokk korból származik mivel rocaille mintával díszített.[9] E vasalat-típus egy másik ismert és publikált példája a budai várban az Úri utca 37 szám alatt lévő 18. század első évtizedeiben épült lakóházon látható.[10]. A 07-es és a 11-es ablakoknál szárnyakat talpas félfordítóval lehet zárni mindkét réteg esetén, a 06-os és 08asablakoknál rigli található, amely típusa azonos a 10-es ablak zárjával. A földszinti ablakoknál a külső oldalon fém rácsot helyeztek utólag. Későbbi behelyezésüket bizonyítja, hogy a fa kerethez rögzítették. (8–13. ábra)

7 Erre példa Dr. Széll László: *Magasépítéstan II.* Tankönyvkiadó, Budapest 1960. 179.

8 Pl.: Sándy Gyula: *Épületszerkezettani táblák.* Gyorsjelentés Kiadó, Budapest 1999. Az 1932. évi kiadás utánnyomása) 63.

9 Vukov, 23.

10 Szentpéteri József: Úri utca 37. (Horler Miklós nyomán). *A budai vár.* <http://budavar.btk.mta.hu/hu/utcak-terek-epuletek/uri-utca/145-uri-utca-37.html> [Megtekintve: 2017.10.28]

12 A 12. számú ablak tokosztóinak kockaidomos áthatása.

13 A 06. számú ablak vasalatai.

14 A 10. számú ablak belső nézete.

15 A 12. számú ablak belső nézete.

4.2. Külső-belső gerébtokos ablakok

A 10-es, és a 12-es jelölésű földszinti ablakok a kolostor L-alakú déli szárnyán található fűtött helyiségekben találhatóak. Kétrétegűek, ki- és befele nyílóak, szerkezetük két egymástól független gerébtokból áll, melyek a káva külső és belső peremébe vannak bevésve. Az ablaknyílást díszítetlen vízszintes, és függőleges tokosztó osztja.

A 10-es nyílászárók szárnyai utólagosan cseréltek, 20. századiak, valószínűleg azonos korúak 13-as nyílászárók szárnyaival. A külső és a belső réteg azonos: 2-2 pár középen felnyíló ablakszárny. Az üvegosztók, és a szárny keretének profilozása modern. A szárnyak itt esztergályozott végű -vájatokkal, tóruszokkal, és gömb lezárással díszített- bevésett diópánttal kapcsolódnak a kerethez, melyek a 13-as nyílászárónál is megjelennek. Hasonló, hornyokkal és gyűrűkkel végződő diópántokkal már a késő barokk korban is találkozhatunk, de a gömb főmotívum és a végén lévő bogyó megnyúlása miatt ezeket valószínűsíthetően a 19. század végére datálhatjuk.

A 12-es ablak szárnyai szintén cseréltek, 20. századiak, hasonlóak a 07-es és a 11-es nyílászárók belső szárnyaihoz, de a profilok vaskosabbak. A külső és a belső réteg itt is azonos: ezek középen felnyíló, alul és felül is négyosztatú ablakok. Az üvegosztók stilizáltak, a szárny profilja négyzetes. A profilok stílusa alapján ezek a szárnyak a legmodernebbek. A szárnyak egyszerűbb, zömökebb 20. századi bevésett diópánttal kapcsolódnak a kerethez.

A két szárny között mindkét nyílászáró esetében befalazott rács található, amely valószínűleg fal nyílásával egyidős. Zárásuk talpas félfordítóval történik. (14–15. ábra)

4.3. Valódi pallótokos ablakok

A 02-es jelölésű földszinti ablakok a kolostor L-alakú szárnyának földszintjén található fűtött helyiségből, az egykori refektóriumból az utcára néznek. A 05-ös és a 09-es jelölésűek az emeleten, fűtött helyiségekben találhatóak meg, a 05-ös a déli kolostorszárny középfolyosójáról nyíló cellákból a belső, illetve a déli udvarra, a 09-esek pedig a kolostor L-alakú déli szárnyán található helyiségekből az utcára néznek. Kétrétegűek, szerkezetük pallótokos, kívül a szárnyak fölött vízvezető profillal ellátva. A külső szárny a fal külső síkjában helyezkedik el, a belső pedig a falfülkében, széles könyöklőt és falbélletet hagyva. A 02-es ablak jelentősen eltér a 05-ös és 09-es típustól. Belső tokjának belső síkjára bevésett diópánttal kapcsolt, harmonikaszerűen félbehajtható, váztáblás szerkezetű spaletták csatlakoznak. A külső szárnyak utólagosan cseréltek, középen felnyílóak, 20. századiak, valószínűleg azonosak a 07-es, és a 11-es nyílászárók belső szárnyaival. A belső szárnyak jóval részletgazdagabb profilozásúak. Az ablaknyílást kívül díszítetlen vízszintes tokosztó osztja, a belső réteg tokosztója hornyolt profilozású. Az ablakszárnyak bevésett diópánttal kapcsolódnak a tokhoz, a szárnyakat lapos, díszítetlen sarokvasak erősítik. A külső szárnyak tolóreteszekkel és talpas félfordítókkal, a belső szárnyak réz kilinccsel elfordítható belső rúdzárral zárhatóak. A két szárny között díszes, kovácsoltvas rács található. A 05-ös, és a 09-es ablak esetében a káván átalakításra utaló jelek figyelhetők meg, amelyek az eredetihez képest új ablakszerkezet beépítésére mutatnak. A 05-ös kialakítása figyelemreméltóbb, hiszen a falfülke béllete a könyöklő vonalában megtörik, de az ablak belső tokjáig szintén rézsűs. Az ablak szemöldöke fölött a fülke belső fala is lépcsős kialakítású. Ez arra utal, hogy az eredetileg ide beszerelt ablak más méretű kávához kapcsolódott. A két típus között eltérés, hogy a 09-es ablakon vízszintes, díszítetlen tokosztó is található. A szárnyaik utólagosan cseréltek, 20. századiak, valószínűleg egyidősek a 14-es nyílászárók szárnyaival. Egyszerűségük arra utal, hogy a II. világháború utáni időből származnak. A korra jellemző ablakszerkezetekről számos 1970-es évekbeli vagy korábbi ábragyűjtemény is beszámol.[11] A külső és a belső réteg mindkét esetben azonos. A 05-ösnél ez egy pár, középen felnyíló, háromosztatú ablakszárnyat jelent, tokosztó nélkül, míg a 09-esnél 2-2 pár középen felnyíló ablakszárny van. A felső ablakszárny üvegosztó nélküli, az alsó pedig kétszer akkora, középen kettéosztva. Az üvegosztók, és a keret profilozása modern, domború. A 05-ös és a 09-es ablakhoz tartozó vasalatok a szárnyakkal egyidősek, egyszerű, zömök, 20. századi bevésett diópánttal kapcsolódnak a kerethez, belső szárnyak zárása belső rúdzárral történik, melyhez alumínium kilincs csatlakozik. A kilincs anyaga is sugallja, hogy szegényebb és/vagy funkcionálisabb korban készült, mint azok az ablakok, melyeknek vasalatai rézből illetve acélból készültek. A külső szárnyak megoldása: espagnolette, külső rúdzár. Merevítésre lapos, díszítetlen „L" sarokvasakat használtak. (16-18. ábra)

4.4. Gerébtokok a lakócellákban

A 13-as, 14-es, 15-ös jelölésű ablakok a kolostor számos helyiségében megtalálhatóak. A földszinten és az emeleten a kerengős épületrész helyiségeiben ezek az ablakok váltakoznak, továbbá a folyosókon, és az L szárnyon is megtalálhatóak. Kétrétegűek, szerkezetük kapcsolt gerébtokos. A külső szárny a külső falsíkhoz igazítva (a déli homlokzaton), vagy káva mögött (nyugati homlokzaton) helyezkedik el, a belső pedig vagy a falfülke belső síkjától kicsit visszahúzva, vagy ahhoz igazítva, így a parapetnél minimális belső könyöklő van. Valószínű, hogy a kapcsolt gerébtokot egy korábbi szerkezet helyére a 19. század végén vagy a 20. század elején a növekvő komfort igények miatt egy felújítás alkalmával szerelhették be. A szárnyak valószínűleg a tokkal egyidősek. A külső és belső szárnypár azonos szerkezetű: középen felnyíló, tokosztó nélküli, hatosztatú. Ezen az ablakok közül a 13-as ablak profilozása a legrégiesebb. A 14-es ablak szárnyai a profilok vizsgálata alapján a 05-ös és a 09-es ablakok szárnyaival egy korúak. A 15-ös ablakok egyszerű, rézsűs profil-stílusa alapján pedig ezek a szárnyak lehetnek a legkésőbbiek.[12] A 13-as ablaknál a szárnyak a 10-es ablakéval megegyező díszes, esztergályozott végű bevésett diópánttal kapcsolódnak a kerethez. (19. ábra) A 14-es, és a 15-ös ablaknál rövidebb, zömökebb bevésett diópántok találhatóak. Zárásuk jellemzően belső rúdzárral, néhány esetben tolóretesszel történik. A kilincs anyaga többségében alumínium, néhol réz. A szerkezet megerősítése céljából a sarkokon lapos „L" sarokvasak találhatóak. Az ablakok külső oldalán pár ablaknál utólagosan a kávába bevésett, néhol a fa keretre erősített rács található. (20-22. ábra)

11 Pl.: Gábor László: *Épületszerkezettan IV.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1977. 158.

12 Gábor, 158.

16 A 05. számú ablak átnézete.

17 A 09. számú ablak és falfülkéje.

18 A 02. számú ablak belső nézete és falfülkéje.

19 A 10. és 13. számú ablak esztergályozott végű diópántja.

5. AZ ABLAKOK KORÁNAK ÉS A KOLOSTOR TÖRTÉNETÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

Miután megismertük a nyílászárók különböző csoportjait, megkíséreljük elhelyezni ezeket a rendház történetében. Ezt nehezíti, hogy konkrét nyílászárócseréről az írott források nem tesznek említést. A kolostor történetében négy nagyobb felújítást ismerünk, az ablakok cseréjét is ezekhez célszerű társítani.

Mindenek előtt érdemes megvizsgálni, hogy van-e még építéskori ablaka a kolostornak. A rendházat 1702-ben kezdték építeni, de a teljes kiépítés hosszabban elhúzódhatott, és az első száz éve igencsak hányattatott volt. Feltételezhető, hogy ebben az időszakban a barokk kor szokásainak megfelelően egyrétegű ablakokat szerelhettek be mély falfülkékbe. Eredeti, ép formában ilyen sajnos nem maradt fenn, de a részletképzésben még találhatunk néhány építéskori elemet. A 07-es és a 11-es ablak külső tokjának tokosztó profilozása (pálcatagos díszítés, illetve kockaidomos áthatás) a barokk asztalosmesterek sajátja. Említésre méltó az is, hogy ezeknek az ablakoknak az alsó káváját rézsűsen falazták. Ezen kívül a 10-es ablaknál találkozunk falba épített kovácsoltvas rácsokkal (fonadék-elv szerint az egyik szálon lyukat képeztek, és a másik szálat azon húzták át),[13] melyekről majdnem biztosan állíthatjuk, hogy a ház építésekor kerültek be. A gerébtok a 18. század közepén terjedt el,[14] így ezeket a tokokat, a század közepétől az 1816-os felújításig datálhatjuk. Egyrétegű gerébtokra példák a 10-es és a 12-es ablakok belső keretei, melyeket az előbb említett szerkezeti megoldások után a második legidősebbnek tekintünk.

1808–16 között a vármegyei közgyűlés restaurálta először a kolostort. A 19. század elején kezdett elterjedni a kétrétegű pallótok, melynél a falkávát egy palló borítja, és erre illeszkednek a szárnyak kívül is, belül is.[15] Hőtechnikai okokból a kolostor celláinak ablakait feltételezhetően így alakíthatták át ebben az időszakban, de valószínűleg a kerengők ablakaira akkor már nem jutott forrás, vagy nem is tartották szükségesnek a cserét, hiszen azok fűtetlen helyiségek voltak. Eredeti pallótoknak tekinthetjük esetleg a 05-ös 09-es típus, és a 02-es tokjait.

Ezt az állításunkat erősíti, hogy a 20. században, amikor a pallótok már nem volt elterjedt, az említett ablakok kicserélt szárnyai ilyen konstrukcióban készültek el. Ahol a pallótok kiépítésére a beépített rácsok miatt nem volt lehetőség, ott a káva két oldalára gerébtokot illesztettek be. Ilyen a 10-es és a 12-es ablak, melyek keretei valószínűleg ennél a felújításnál kerültek be. Hozzájuk nagyon hasonló – és így feltevésünket alátámasztja – még a kolostorhoz tartozó Szent József templom egyrétegű toronyablakának tokja. A toronyról bizonyosan tudjuk, hogy szintén 1816-ra készült el.[16] Itt még fontos megjegyezni, hogy ennek az ablaknak a vasalata szintén korlenyomat, hiszen a rocaille díszítés még inkább a kései barokk, mint a későbbi korok jellemzője.[17] Ilyen sarokvassal találkozhatunk még a 07-es és a 11-es ablak belső szárnyain, melyekről még a későbbiekben lesz szó.

A kapcsolt gerébtok elterjedése az 1860-as évekre tehető[18], így a kolostoron is a következő nagy felújításkor, 1892-ben jelenhettek meg. A kolostor történetében mind a mai napig ez lehetett a legnagyobb volumenű felújítás, így nem zárhatjuk ki, hogy az ablakcsere átfogóbb homlokzatfelújítás része volt. Ahogy már említettük, a fűtött helyiségekkel kezdhették korábban az ablak-kettőzést, így ebben a második ütemben kerülhetett sor a folyosó ablakaira is. Ahol már eleve volt egy gerébtok a földszinten, ott ezt toldották meg egy belső réteggel, például a 05-ös és a 11-es ablakoknál. Az emeleti folyosóablakoknál (06, 08) viszont minden bizonnyal a tok és a szárny is ebből a korból származik, így itt a teljes szerkezetet egykorúnak tekinthetjük. Érdemes megnézni a vasalati megoldásokat is: a sarokvasaknál már jóval egyszerűbb stilizált formákat alkalmaztak. Igaz, ebben a korban a pipapántra helyezett hüvelypánt már egy általában túlhaladott megoldás volt[19], bár ábragyűjtemények későbbiekben is említést tesznek róla.[20]

A kolostor életében a századforduló környéke prosperáló időszak volt, ezért is valószínű, hogy az 1892-os renoválásnál elkezdték a már elavult pallótokokat szisztematikusan a fűtött helyiségekben is lecserélni.

Erre példa a már díszített bevésett diópánttal rögzített, és belső rúdzárral zárható 13-as ablak, és a 10-es ablakok szárnyai. A cserék átfogó homlokzatfelújítás részei lehettek, mivel a két ablaktípust szisztematikusan a nyugati homlokzatokon, és a kerengős udvar déli oldalán használták.

13 Vukov, 46–47.
14 Vukov, 26.
15 Vukov, 29.
16 A toronyablak minden bizonnyal eredeti, semmilyen átalakításra vagy cserére utaló nyomot nem lehet felfedezni.
17 Vukov, 23.
18 Vukov, 31–32.
19 Vukov, 23.
20 Gábor, 158.; Széll, 179.

20 A 13. számú ablak vasalása.

21–22 A 15. számú ablak külső nézete, valamint belső nézete és falfülkéje.

A harmadik felújítás tulajdonképpen a világháborús sérülések kijavítása 1945–47 között. A források említenek egy detonáció során betört ablaküvegeket, a helyszíni tapasztalatok és értelmezésünk szerint a szárnyak épségben maradtak, csak újra kellett őket üvegezni. Ekkor kaphatták a mai víztiszta üvegeket a korábbról származó szárnyak. A ferenceseknek 1950-ben el kellett hagyniuk a kolostort, és funkcióváltás következett. A cellákból kollégiumi szobák lettek, a régi elavult szárnyak már nem voltak megfelelőek, így ahol még nem volt kapcsolt gerébtok (05-ös, 09-es ablakok) ott a pallótokra új szárnyakat helyezhettek fel, illetve ugyanekkor készülhettek a 14-es típusú kapcsolt gerébtokos ablakok is. Feltűnő jelenség, hogy a földszinten a 07-es, 11-es ablak belső, és a 02-es ablak külső szárnya eltér a másik szárnytól, egyszerű profilozású, és egyszerű bevésett diópánttal csatlakozik a tokhoz. Ennek oka minden bizonnyal az lehetett, hogy a meglévő szárnyak elvetemedtek. A legkésőbbi újításnak tehát azt tekintjük, amikor a 20. század második felében korszerű kapcsolt gerébtokokat és szárnyakat helyezhettek be a már említett szárnyak mellett bizonyos cellák ablakainak helyére (15-ös és 12-es). (23–24. ábra)

6. UTÓSZÓ

A kolostor felmérése alatt, és a kutatás folyamán egy visszatérő gondolat foglalkoztatott minket. Vajon mi a történeti épületek sorsa? Mennyi marad meg az eredeti arculatukból? Ismerve a mai gyakorlatot és gyakori beruházói szemléletet, a történeti emlékeknél általában fontosabbak a különböző épületfizikai jellemzők, és a pénzügyileg legoptimálisabb megoldások. Így az a sokszínűség, ami a kolostor nyílászáróit jellemezte és jellemzi, valószínűleg a felújítás után már nem marad fenn. Éppen ezért a felmérési dokumentáció mentén elindulva – az ablakok és a zárda roncsolását elkerülve – igyekeztünk minél inkább megvizsgálni az ablakok kivitelezési és korbéli különbségeit. Feladatunk nem volt egyszerű, hiszen sajnos nagyon kevés kortárs szakirodalom, illetve kutatás foglalkozik a témával részletesebben. Ennek ellenére kutatásunk végén sikerült felvázolnunk az ablakok relatív kronológiáját, és a rendház történetével összevetve sokszor konkrét évszámhoz is tudtuk kötni a nyílászárókat, pontosabban tudtuk őket datálni. Meglátásunk szerintünk a modern technológia és a korhű hangulat közötti kényes egyensúlyt megkeresni az építész dolga, az ő felelőssége megtalálni az értéket, és megóvni azt folyamatosan változó világunkban. Reméljük, hogy kutatásunkkal hozzá tudunk járulni a történeti nyílászárók megőrzéséhez.

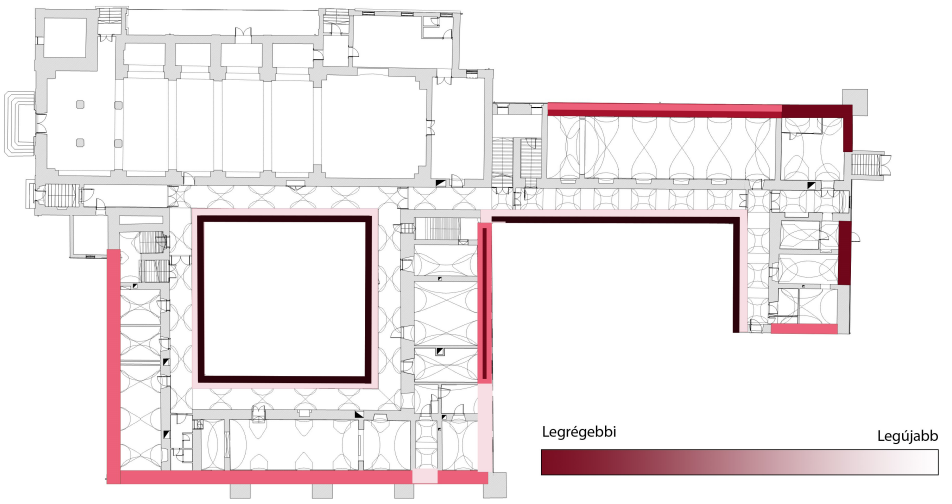

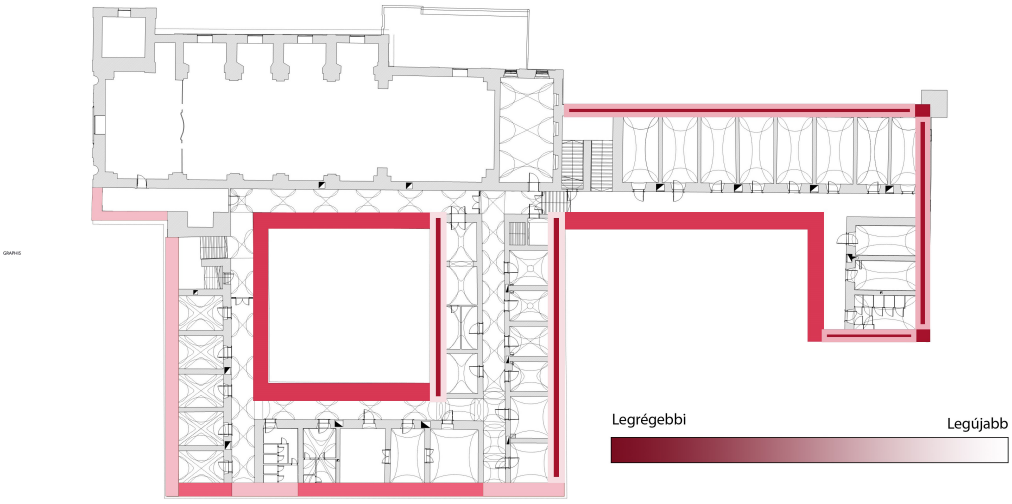

23–24 A kolostor földszinti és emeleti ablakainak relatív korkülönbsége.

BIBLIOGRÁFIA

Gábor László: *Épületszerkezettan IV*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1977.

Horler Ferenc: Kovácsoltvas veretek és vasalások műemléki védelme. *Műemlékvédelem – Műemlékvédelmi és Építészettörténeti Szemle* Vol.13. (1969) No.3. 171–178.

Sándy Gyula: *Épületszerkezettani táblák* Gyorsjelentés Kiadó, Budapest 1999. (Az 1932. évi kiadás utánnyomása)

Széll László: *Magasépítéstan II*. Tankönyvkiadó, Budapest 1960.

Szentpéteri József: Úri utca 37. (Horler Miklós nyomán). *A budai vár* <http://budavar.btk.mta.hu/hu/utcak-terek-epuletek/uri-utca/145-uri-utca-37.html> [Megtekintve: 2017.10.28]

Vukov Konstantin: *Ablakok*. 6B Építész Bt., Budapest 2005.

A nagykanizsai alsóvárosi (Szent Józsefről elnevezett) ferences templom és kolostor című építészettörténeti tudományos dokumentáció (kézirat, 2017, összeállította: Füry Anna, Herczeg Renáta, Virág Zsolt)

ÁBRÁK FORRÁSA

01–02, 12–22	Fotó: Halmos Balázs, Marótzy Katalin, 2017
03	Tarnóczky Attila gyűjtése a nagykanizsai Thúry György Múzeum anyagából. http://holmi.nagykar.hu/irasok/4710/1.html [Megtekintve: 2017.10.29.]
04	Tarnóczky Attila gyűjtése, eredeti forrás: ismeretlen. A kép forrása: http://holmi.nagykar.hu/irasok/4710/1.html [Megtekintve: 2017.10.27.]
05	Tarnóczky Attila gyűjtése, eredetileg az indafoto.hu-n jelent meg Ketting Klára 1940-es felvételeként. http://holmi.nagykar.hu/irasok/4710/1.html [Megtekintve: 2017.10.27.]
06–07, 10–11	A nagykanizsai felmérőtábor anyaga, 2017
08–09, 23–24	Modell és grafika: Csakurda Zoltán, Szabó Péter Bálint, 2017

CSAKURDA ZOLTÁN

Harmadéves építészhallgató a BME Építészmérnöki Karán.
E-mail: zoltan.csakurda@gmail.com

SZABÓ PÉTER BÁLINT

Harmadéves építészhallgató a BME Építészmérnöki Karán.
E-mail: szabopeterb@gmail.com

ABSTRACT

Historical analysis of the windows of the Franciscan Monastery in Nagykanizsa

The importance of windows of historical monuments is often underrated. In case of residential houses several examples can be seen where the user's personal taste or demand is overwriting the original architectural concept. Also at bigger renovations the window is usually the first element to be changed as it doesn't meet the newest constructional or environmental demands and their revitalization wouldn't be cost-effiecient. Accordingly, during the analisys of facades we tend to draw the conclusion from the primary and secondary historical forms only, such as entablatures and stone frames, but ignore the structure of the windows. However they are important representatives of their age. With the help of their research we can gather countless interesting pieces of information on the history of the building as well. It is particularly true for the Franciscan monastery of Nagykanizsa. The building – constructed in the 18th century - has served several functions throughout history such as public library and high school dormitory. Luckily it kept its original structure, and nature. After examining the doors and windows, particular structural solutions, details turned out to be paradox in the aspect of dating. In this paper we would like to dissolve these antinomies, and define the chronology of the windows' structural elements. In a wider sense we might be able to get closer to the building's history. The subject is topical because the renovation of the monastery will start in the near future, which will supposedely change the image of the windows, that is why our essay would like to serve as a kind of a guardian of these values. In the summer of 2017 we participated at a fieldwork in Nagykanizsa, where we did the documentation of the cabinets, doors and windows, which charges as a base for our following research. In addition we also used summaries on window structures in general, literature on the history of the city, and collections of architectural figures from the 19th and 20th century.

Keywords: Nagykanizsa · Franciscan monastery · historical doors and windows · research without destruction · chronology